

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2022.34.357

Adam Głaz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-6143-3542

e-mail: adam.glaz@mail.umcs.pl

O semantyce, życiu i kulturze akademickie rozmowy z Anną Wierzbicką

Helen Bromhead i Zhengdao Ye (red.), *Meaning, Life and Culture: In Conversation with Anna Wierzbicka*, Canberra: Anu Press, 2020, xviii + 515 s.

Książka *Meaning, Life and Culture: In Conversation with Anna Wierzbicka* to tom poświęcony tej wielkiej lingwistce, wydany w jej macierzystej uczelni, Australijskim Uniwersytecie Narodowym (ANU) w Canberze, pod redakcją Helen Bromhead i Zhengdao Ye. Obie redaktorki są aktywnymi badaczkami również afiliowanymi przy ANU. Tom obejmuje wstęp, listę przywoływanych publikacji Anny Wierzbickiej, dwie części główne (łącznie to 24 rozdziały, po 12 rozdziałów w każdej części), kilkustronicową historię życia i pracy polsko-australijskiej badaczki oraz indeks nazwisk i terminów.

Sygnalizowana w podtytule książki „rozmowa z Anną Wierzbicką” (*In Conversation with Anna Wierzbicka*) przebiega na dwa sposoby. Część pierwsza to głównie analizy przeprowadzone z wykorzystaniem Naturalnego Metajęzyka Semantycznego, przeważnie autorstwa osób ściślej lub luźniej współpracujących z profesorem Wierzbicką. Na część drugą składają się artykuły lingwistów, dla których myśl Wierzbickiej stała się inspiracją i impulsem do naukowych poczynań, nie zawsze w kontekście badań nad NMS – są wśród nich także ci, którzy z Anną Wierzbicką po prostu się zetknęli lub mieli okazję z nią współpracować na pewnych etapach swojej kariery. Znaleźli się tam także autorzy krytycznie oceniający koncepcję NMS lub jej poszczególne aspekty – zrećcznie podsumowują to na s. 462 David Nash i David P. Wilkins: „Każdy, kto zna Annę, wie, że chętnie dyskutuje i woli, by traktowano NMS poważnie i krytycznie, niż by go ignorowano. Postanowiliśmy uhonorować jej osiągnięcia, proponując właśnie tego typu krytyczne spojrzenie”.

Znacząca jest lista autorów poszczególnych rozdziałów i ośrodków, w jakich obecnie pracują (wielu z nich ma lub miało na pewnym etapie związku z ANU). W części pierwszej są to: Cliff Goddard (Griffith University, Australia), Felix K. Ameka (Leiden i Nijmegen, Niderlandy), Deborah Hill (ANU), Bert Peeters (Griffith i ANU), Carsten Levisen (Roskilde, Dania), Jock Onn Wong (Singapur), Helen Bromhead i Zhengdao Ye (ANU), Anna Gladkova (Monash University, ANU), Gian Marco Farese (ANU), Mónica Aznárez-Mauleón (Nawarra, Hiszpania), Zuzanna Bułat Silva (Uniwersytet Wrocławski, Polska) oraz Yuko Asano-Cavanagh (Perth, Australia). Poza pięcioma autorami z rodzimej uczelni Anny Wierzbickiej, mamy badaczy z innych australijskich ośrodków, cztery osoby z Europy (w tym polski akcent w osobie Zuzanny Bułat-Silvy) i jedną z Azji. Uderza niestety całkowity brak badaczy amerykańskich, co może oznaczać, iż koncepcja NMS dotychczas przyjęła się w Ameryce w stopniu ograniczonym. Może o tym świadczyć także skład osobowy drugiej części: Frances Morphy i Howard Morphy (ANU), Harold Koch (ANU), John Haiman (Macalester College, St Paul, Minnesota, USA), Annabelle Mooney (University of Roehampton, Londyn), John Newman (University of Alberta, Kanada i Monash University, Australia), Avery D. Andrews (ANU), Ulrike Mosel (Kilonia, Niemcy), Andrew Pawley (ANU), Alexei Shmelev (Rosyjska Akademia Nauk, Moskwa), Tatiana Larina (Rosyjski Uniwersytet Przyjaźni Narodów, Moskwa), Keith Allan (Monash, Australia) oraz David Nash i David P. Wilkins (ANU). W tę część wkład włożyło również siedmioro badaczy z ANU, dwóch autorów z innego ośrodka australijskiego i czworo z Europy. Pojawia się też w tym składzie jeden autor z USA i jeden z Kanady – pamiętajmy jednak, iż mamy tu prace lingwistów piszących o swoich inspiracjach koncepcjami Wierzbickiej najczęściej krytycznie lub z dystansem. Oczywiście nie można na tej podstawie wyciągać daleko idących wniosków – dobór autorski w tego typu publikacji wynika zarówno z kwestii merytorycznych, jak i pozamerytorycznych (relacje osobiste, przyjaźnie, czynniki praktyczne itp.). Mimo wszystko wydaje się, iż Ameryka wciąż pozostaje dla NMS do odkrycia.

Bardzo ciekawie wygląda natomiast zestaw omawianych w książce języków. W części pierwszej są to angielski (głównie w swojej odmianie australijskiej, ale też singapurskiej), rosyjski, portugalski, włoski, duński, nawarska odmiana hiszpańskiego, niderlandzki, japoński, ewe (Afryka zachodnia) i longgu (Wyspy Salomona). W części drugiej dochodzą teop (Oceania), kalam (Papua Nowa Gwinea), kilka języków australijskich (np. warlpiri i yolngu), a także języki migowe (amerykański i brytyjski).

W części tej poruszane są także ogólniejsze problemy koncepcyjne, np. Annabelle Mooney (rozdział 16.) pisze o postrzeganiu kapitalizmu jako swoistej gry, John Newman (rozdział 17.) o konieczności uwzględniania w lingwistyce różnych rodzajów doświadczenia, natomiast Keith Allan (rozdział 23.) dokonuje historycznego przeglądu rozwoju koncepcji NMS. Allan wspomina o siedemnastowiecznych poszukiwaniach uniwersaliów semantycznych (Anglik John Wilkins) lub elementów niedefiniowalnych (Francuzi Antoine Arnauld i Pierre Nicole). Omawia także poglądy badaczy dwudziestowiecznych, Uriela Weinreicha i Morrisa Swadesha. Pierwszy z nich (Wienreich 1980) opracował trójstopniową procedurę odkrywania

metajęzyka semantycznego opartego na języku naturalnym. Drugi (Swadesh 1955) zaproponował tzw. „listę Swadesha”, czyli zestaw podstawowych słów, dzięki którym można by było ustalać relacje pokrewieństwa między językami afrykańskimi, amerykańskimi i pochodzącymi z innych regionów i rodzin językowych. Lista zawiera słowa odnoszące się do elementów doświadczenia wspólnych wszystkim ludziom – są to zaimki osobowe, słowa pytające, łączniki/elementy łączące (*i, ponieważ, jeżeli*), określenia czasu, rozmiaru, ilości, ruchu, nazwy zwierząt i roślin, części ciała, doznań cielesnych, barw, relacji pokrewieństwa itp. Podobieństwo z modelem NMS jest bardzo czytelne. Notabene Keith Allan poddaje w wątpliwość samą koncepcję NMS, stwierdzając na przykład (s. 445), iż liczba elementów semantycznych w danym języku jest w przybliżeniu równa liczbie istniejących w nim leksemów (czyli każde słowo to jednostka semantyczna).

Pogląd Allana, ciekawy, kontrowersyjny i zasługujący na odrębną dyskusję, prowadzi do kluczowego pytania o to, na jakim etapie znajduje się obecnie koncepcja NMS. Jeden z najbliższych współpracowników Wierzbickiej, Cliff Goddard, twierdzi (s. 14), iż prace nad zbiorem jednostek uniwersalnych są w zasadzie ukończone, a zatem niejako dobrnęliśmy do końca podróży, której trwanie Anna Wierzbicka trafnie przewidywała na kilka dekad. Inaczej widzą to jednak w rozdziale 24. David Nash i David Wilkins, którzy twierdzą – w kontrze do poglądów Wierzbickiej i Goddarda (2018) – iż w australijskim języku warlpiri nie wykazano dotychczas istnienia jednostki elementarnej CZĘŚĆ. Autorzy uznają metodologię Wierzbickiej i Goddarda za błędną (skupienie się na użyciach jednego użytkownika języka i to w kontekście tłumaczeniowym), a ich założenie, iż jednostka CZĘŚĆ w warlpiri z pewnością istnieje i wystarczy ją tylko znaleźć – za ryzykowne. Nash i Wilkins pokazują, że wzięcie pod uwagę większej ilości bardziej zróżnicowanych danych prowadzi do odrębnych wniosków.

Problem metodologii i sposobu pozyskiwania danych pojawia się zresztą w wielu rozdziałach książki. Autorzy często korzystają z korpusów, co jednak czasami nie jest możliwe – np. w wypadku nawarskiej odmiany hiszpańskiego (rozdział 10.), gdzie autorka (Mónica Aznárez-Mauleón) z konieczności opiera się na słownikach i wywiadach przeprowadzonych z użytkownikami języka. Z kolei Ulrike Mosel (rozdział 19., język teop) pośrednio przywołuje antropologiczną metodologię Malinowskiego (choć się do niego nie odwołuje) w tym sensie, że uzgadnia ze sobą dane korpusowe, obserwacje zachowań ludzi i dane pozyskane z wywiadów. O wpływie Malinowskiego świadczy ten drugi element – słynny antropolog sceptycznie podchodził do opinii informatorów, a bardziej wierzył temu, co widział w trakcie obserwacji uczestniczącej. Z kolei w rozdziale 21. Aleksei Shmelev wykorzystuje tłumaczenia do odkrywania niuansów znaczeniowych w języku docelowym. Trzeba jednak pamiętać (patrz wyżej kontrowersje w rozdziale 24.), iż korzystanie z tłumaczeń i korpusów równoległych musi być przeprowadzane z ostrożnością, a wnioski wcale nie są oczywiste.

Ciekawym zagadnieniem poruszonym w omawianym tomie jest problem polisemii i monosemii. Wierzbicka (np. Wierzbicka 2006) uznaje polisemię za zjawisko powszechne i naturalne, którego to poglądu – jak się okazuje – nie muszą podzielać inni autorzy w samym obozie NMS. Przywoływani już Nash i Wilkins cytują

(s. 476) pracę Cliffa Goddarda (2000), w której stwierdza, iż lepiej jest przyjąć założenie o monosemicznej naturze znaczeń i dopuścić istnienie polisemii tylko w wyjątkowych wypadkach¹. Czy jest to rozbieżność faktyczna, czy pozorna – pozostaje do wyjaśnienia.

Kolejny ważny problem to koncepcja lingwokultury. W rozdziale 9. Gian Marco Farese twierdzi, na przykładzie pojęcia CARITÀ, iż język włoski przesiąknięty jest elementami wyrażającymi wartości chrześcijańskie, które stanowią o charakterystyce włoskiej lingwokultury bez względu na światopogląd i religijne przekonania Włochów. W rozdziale 10. Mónica Aznárez-Mauleón analizuje zapożyczenia w nawarskiej odmianie języka hiszpańskiego pod kątem ich wkładu w kształtowanie się tej lingwokultury. Jej argumentacja opiera się moim zdaniem na kilku niewyrażonych wprost założeniach. Po pierwsze, jest to uznanie prymarności języka nad myśleniem i niejęzykowymi aspektami kultury; po drugie, uznanie języka za centrum, wokół którego dana lingwokultura powstaje i rozwija się; po trzecie, uznanie kluczowej roli, jaką odgrywa w tym procesie postrzegający i konceptualizujący podmiot zbiorowy, społeczność językowa, co prowadzi nas do koncepcji poznania kulturowego, obecnej od pewnego czasu w lingwistyce antropologicznej i kulturowej (por. Sharifian 2016). Czy jest to właściwie odczytanie myśli autorki rozdziału – pozostawiam do rozstrzygnięcia czytelnikom.

W omawianej publikacji zwraca uwagę kilkukrotne użycie sformułowania „logika kulturowa” (*cultural logic*), pochodzącego z artykułu Zhengdao Ye (2004). Pojawia się ono w rozdziale 4., autorstwa Carstena Levisena, poświęconym rzadko używanej i powodującej nieporozumienia wśród obcokrajowców duńskiej formie adresatywnej *De*. Levisen zwraca uwagę, iż „duńska lingwokultura ma swoją własną logikę kulturową, opartą na duńskich słowach i skryptach kulturowych, która nie jest kopią systemu niemieckiego czy angielskiego” (s. 95). Używa tego terminu także Tatiana Larina (rozdział 22.), analizując koncepcję prywatności w angielskich i rosyjskich systemach wartości i stylach komunikacyjnych. Autorka konkluduje, iż różnice komunikacyjne „nie są przypadkowe, lecz systematyczne, wyznaczone przez wartości kulturowe, potwierdzone i wzmacniane przez logikę kulturową” (s. 435). Te ciekawe spostrzeżenia mogą służyć jako przyczynek do wypracowania spójnej i atrakcyjnej koncepcji logiki kulturowej.

Spójrzmy jeszcze na pojawiające się w niektórych rozdziałach przykłady ogólniejszej refleksji metajęzykowej. Frances Morphy i Howard Morphy (rozdział 13.) proponują wyróżnienie ponadkulturowych metakategorii UMYSŁU i DUSZY, pozwalających na przeprowadzanie analiz porównawczych. Ich stanowisko być może udałoby się pogodzić z przyjętym w etnolingwistyce lubelskiej rozróżnieniem na pojęcia i koncepty kulturowe (Gryshkova 2014). Z kolei w rozdziale 18. Avery Andrews rozważa możliwość zdefiniowania niektórych części mowy (rzeczowników, czasowników i przymiotników) za pomocą NMS. Autor próbuje swoich sił w starciu z kilkoma językami, takimi jak angielski, hiszpański, grecki, hindi, urdu, kanjobolan (rodzina majańska), warlpiri i prawie wymarły jaminjung (dwa ostatnie to języki australijskie), a następnie formułuje dwa wnioski ogólne. Po pierwsze, istnieją –

¹ Jest to zgodne z podejściem amerykańskiego badacza Charlesa Ruhla (1989).

według Andrews – co najmniej dwie uniwersalne kategorie, rzeczownik i czasownik, lecz ich zdefiniowanie przy pomocy NMS klasyfikuje je w sposób inny niż wynika to z tradycyjnego ujęcia „części mowy”. Po drugie, nie mamy powodów, by stwierdzić uniwersalność przymiotników. Można założyć, że istnienie tych dwóch uniwersalnych kategorii to dowód na istnienie gramatyki uniwersalnej, mogą one jednak sytuować się na styku między gramatyką a znaczeniem, a co za tym idzie być w swej istocie kategoriami poznawczymi². Rozróżnienie między rzeczownikami i czasownikami odpowiada różnicy, jaką udało się autorowi wyznaczyć między rzeczami-objektami (takimi jak istoty żyjące, przedmioty nieożywione itp.) i rzeczami-wydarzeniami (to czynności, działania, „dzianie się”). Różnica ta jest przy tym istotna życiowo (por. słowo *life* ‘życie’ w tytule książki), np. do tych pierwszych możemy wracać i mieć z nimi do czynienia wielokrotnie, te drugie są jednorazowe i przemijają.

Trudno tak obszerną i bogatą w treść publikację zwięźle podsumować. Jest to książka z pewnością ważna i bardzo różnorodna – chodzi nie tylko o różnorodność podejść i tematów oraz wielość analizowanych języków, ale o sposób relacji, jaką nawiązują autorzy „w rozmowie” z Anną Wierzbicką. Wielu z nich posługuje się jej modelem, inni rozważają jego konkretne aspekty, sugerując poprawki i modyfikacje, inni nawiązują do całościowej koncepcji NMS, często odnoszą się do niej krytycznie. Jeszcze inni inspirowani są ogólniejszym podejściem do języka i semantyki, które reprezentuje Anna Wierzbicka, pozostając pod wrażeniem jej erudycji, zamiłowania do dyskusji i otwartości intelektualnej. Niniejszy tom zbiera niektóre głosy i podtrzymuje taką właśnie dyskusję.

Literatura

- Goddard Cliff, 2000, *Polysemy: A problem of definition*, [w:] *Polysemy: Theoretical and computational approaches*, red. Yael Ravin i Claudia Leacock, Oxford: Oxford University Press, s. 129–151.
- Gryshkova Nina, 2014, Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – *propozycja regulacji terminologicznych*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 21–50.
- Langacker Ronald W., 2009, *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*, tłum. Elżbieta Tabakowska, Magdalena Buchta, Henryk Kardela i in., Kraków: Universitas.
- Ruhl Charles, 1989, *On monosemy: A study in linguistic semantics*, New York: SUNY Press.
- Sharifian Farzad, 2016, *Lingwistyka kulturowa*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 28, s. 31–57, <https://doi.org/10.17951/et.2016.28.31>.
- Swadesh Morris, 1955, *Towards greater accuracy in lexico-statistic dating*, „International Journal of American Linguistics” 21, s. 121–137, <https://doi.org/doi.org/10/1086/464321>.
- Weinreich Uriel, 1980, *Weinreich on semantics*, red. William Labov i Beatrice S. Weinreich, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

² Notabene z poznawczo-semantycznego punktu widzenia definiuje je Langacker (2009).

- Wierzbicka Anna, 2006, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, tłum. Adam Głaz, Ryszard Tokarski i Krzysztof Korzyk, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wierzbicka Anna i Cliff Goddard, 2018, *Talking about our bodies and their parts in Warlpiri*, „Australian Journal of Linguistics” 38(1), s. 31–62, <https://doi.org/doi.org/10.1080/07268602.2018.1393862>.
- Ye Zhengdao, 2004, *Categorisation of Chinese interpersonal relationships and the cultural logic of Chinese social interaction: An indigenous perspective*, „Intercultural Pragmatics” 1(2), s. 211–230, <https://doi.org/doi.org/10.1515/iprg.2004.1.2.211>.